

Майданець Крістіна Ігорівна, студентка 3-го курсу СПРБ навчально-наукового інституту права та психології НАВС

Науковий керівник: Герасимчук Л.В., професор кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології НАВС, кандидат юридичних наук, доцент

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ У КОНТЕКСТІ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА

Гендерно зумовлене насильство (далі – ГЗН) становить одну з найгостріших соціально-правових проблем сучасності, що впливає на фундаментальні права людини та безпеку суспільства. Особливо вразливою групою в умовах насильства відповідно до Конвенції ООН про права дитини [1] є діти, які можуть виступати як прямими, так і непрямыми його жертвами. Навіть якщо насильство вчиняється не щодо дитини безпосередньо, а щодо іншого члена сім'ї, психологічний вплив та довготривалі наслідки для її розвитку є порівнянними з наслідками фізичного впливу. Саме тому питання захисту прав дитини у контексті гендерно зумовленого та домашнього насильства потребує глибокого аналізу та ефективного застосування міжнародних і національних правових інструментів.

Міжнародна та європейська системи захисту прав людини сформували розгалужену правову основу, яка визначає стандарти запобігання насильству, реагування на нього та захисту постраждалих. Зокрема, ключове значення має Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству (Стамбульська конвенція) [2], яка встановлює комплексні стандарти у сфері протидії гендерно зумовленому насильству та забезпечення прав дітей, що проживають у середовищі насильства.

В Україні питання протидії ГЗН набуває особливої уваги в зв'язку з військовою агресією, внутрішнім переміщенням населення, соціальною нестабільністю та підвищеною вразливістю сімей. Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [3], нові підходи до судового захисту, інститут обмежувальних і термінових приписів створюють важливі механізми реагування. Водночас ефективність їх застосування залежить від узгодженості між різними галузями права: сімейного, кримінального, цивільного та адміністративного.

Міжнародне право розробило низку документів, що закладають фундаментальні стандарти захисту дітей, серед яких ключову роль відіграють Конвенція ООН про права дитини (1989 р.) [1], Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству (Стамбульська конвенція) [2], Практика Європейського суду з прав людини щодо захисту дитини від насильства [5]. Основні положення щодо запобігання та протидії домашньому насильству закріплені у статті 4 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [3], яка визначає діяльність, спрямовану на запобігання та протидію домашньому насильству, ґрунтується на таких засадах: гарантування

постраждалим особам безпеки та основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на життя, свободу та особисту недоторканість, на повагу до приватного та сімейного життя, на справедливий суд, на правничу допомогу, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини; належна увага до кожного факту домашнього насильства під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; врахування непропорційного впливу домашнього насильства на жінок і чоловіків, дітей та дорослих, дотримання принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; визнання суспільної небезпеки домашнього насильства та забезпечення нетерпимого ставлення до будь-яких проявів домашнього насильства; повага та неупереджене і небайдухе ставлення до постраждалих осіб з боку суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, забезпечення пріоритетності прав, законних інтересів та безпеки постраждалих осіб під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; конфіденційність інформації про постраждалих осіб та осіб, які повідомили про вчинення домашнього насильства; добровільність отримання допомоги постраждалими особами, крім дітей та недієздатних осіб; врахування особливих потреб та інтересів постраждалих осіб, зокрема осіб з інвалідністю, вагітних жінок, дітей, недієздатних осіб, осіб похилого віку; ефективна взаємодія суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, з громадськими об'єднаннями, неурядовими організаціями, медіа та іншими особами; недопустимості обов'язкових альтернативних процесів з вирішення спорів, у тому числі посередництва, примирення, медіації, щодо всіх форм домашнього насильства.

Також Сімейний кодекс України [4] передбачає можливість обмеження або позбавлення батьківських прав у разі систематичного насильства. Під час сімейних спорів щодо визначення місця проживання дитини або участі у вихованні суди враховують наявність насильства та психоемоційний стан дитини. Стаття 164 визначає підстави позбавлення батьківських прав, зокрема жорстоке поводження з дитиною [4]. Судами тлумачиться як фізичне або психічне насильство, загрози чи приниження гідності дитини. Суд враховує наявність соціального супроводу сім'ї та повідомляє органи досудового розслідування у разі ознак кримінального правопорушення. Стаття 170 дозволяє відібрати дитину від батьків без позбавлення прав, якщо перебування дитини з батьками є небезпечним для її життя, здоров'я або морального виховання [4]. У виняткових випадках орган опіки або прокурор може ухвалити рішення про негайне відібрання дитини. Також стаття 171 передбачає право дитини бути вислуханою судом у спорах про позбавлення батьківських прав, місце проживання та участь у вихованні, однак суд може прийняти рішення всупереч бажанню дитини, якщо це відповідає її інтересам [4].

Позбавлення батьківських прав тягне за собою втрату немайнових прав на дитину та звільнення від обов'язків її виховання, але права можуть бути поновлені за рішенням суду, якщо поведінка батьків змінилася. Суд враховує соціальний супровід сім'ї, кримінальну відповідальність за домашнє насильство та закон про попередження насильства в сім'ї, який визначає насильство як умисні дії, що

завдають шкоди здоров'ю або гідності члена сім'ї. Судова практика показує, що позбавлення батьківських прав застосовується як крайній захід, коли інші можливості не дали результату. Психоемоційний стан дитини впливає на рішення суду, оскільки враховується її страх, стрес і можливі наслідки для розвитку. У випадках систематичного насильства суд може ухвалити відібрання дитини без повного позбавлення прав і запропонувати батькам програми реабілітації, психологічну підтримку та соціальний супровід.

Існують також занепокоєння що діти, які стають свідками насильства, перебувають у зоні високого ризику розвитку емоційних і поведінкових розладів, включаючи тривожність, депресивні стани, агресивну поведінку, труднощі у навчанні та порушення сну. Вони часто відчують почуття провини, страху та безпорадності, можуть замикатися в собі або проявляти надмірну дратівливість. Дослідження показують, що діти, які регулярно спостерігають насильство в сім'ї, мають підвищену ймовірність розвитку психосоматичних захворювань, проблем із концентрацією уваги та соціальною адаптацією [7]. Раннє втручання, психологічна підтримка та програми психосоціальної реабілітації значно зменшують негативний вплив насильства і сприяють формуванню здорових навичок емоційного регулювання, підвищують рівень самооцінки та безпечного соціального функціонування. Важливу роль відіграє також створення безпечного середовища, де дитина може висловлювати свої емоції, отримувати підтримку від дорослих і навчатися конструктивним способом реагування на стресові ситуації. Своєчасне виявлення випадків насильства та інтеграція між соціальними службами, школами та медичними закладами допомагає зменшити ризики рецидиву травматичних ситуацій і забезпечити довгостроковий психоемоційний розвиток дитини [9].

У особливості сучасних проблем, а саме умови воєнного стану для ефективного захисту дітей необхідна тісна та скоординована співпраця державних органів, служб у справах дітей, освітніх і медичних закладів, правоохоронних органів та громадських організацій. Комплексний підхід передбачає поєднання превентивних, захисних та реабілітаційних заходів, що дозволяє своєчасно виявляти випадки насильства, забезпечувати безпечне середовище для дитини та мінімізувати ризики повторних травматичних ситуацій [6]. Превентивні заходи включають освітні програми для батьків і дітей, інформаційні кампанії про права дитини, навчання персоналу шкіл і медичних закладів методам розпізнавання насильства. Захисні заходи охоплюють оперативне втручання служб у справах дітей, тимчасове відібрання дитини з небезпечного середовища, забезпечення тимчасового житла та юридичної допомоги. Реабілітаційні заходи включають психологічну підтримку, психотерапевтичні програми, соціальну адаптацію, навчання навичкам безпечної поведінки та відновлення довіри до дорослих. Важливим аспектом є постійний моніторинг ситуації дитини, мультидисциплінарні команди та координація між установами, що працюють із сім'єю, для забезпечення комплексної допомоги. Дослідження свідчать, що такий підхід сприяє зниженню ризику повторного насильства, покращує психоемоційний стан дитини, допомагає формувати здорові соціальні зв'язки та забезпечує умови для повноцінного розвитку [7].

Соціальний захист дітей [10], які перебувають у складних життєвих обставинах або для яких існує загроза життю чи здоров'ю, передбачає своєчасне виявлення таких ситуацій, оперативне реагування відповідних служб та надання комплексної допомоги. Це включає створення безпечного середовища для дитини, забезпечення медичної, психологічної та соціальної підтримки, а також координацію дій між соціальними службами, закладами освіти, медичними установами та громадськими організаціями. Для ефективного захисту дітей використовуються превентивні заходи, навчальні програми для батьків і дітей, інформаційні кампанії, оперативне втручання у кризових ситуаціях, тимчасове житло та правова допомога. Реабілітаційні заходи включають психологічну підтримку, навчання навичкам безпечної поведінки, соціальну адаптацію та відновлення довіри до дорослих. Такий комплексний підхід дозволяє зменшити ризики повторного насильства, покращити психоемоційний стан дитини та сприяти її гармонійному розвитку.

Захист прав дітей у контексті гендерно зумовленого та домашнього насильства становить одну з ключових сфер сучасної правової політики держави, оскільки саме діти є найбільш уразливою категорією, яка не може самостійно забезпечити власну безпеку чи захистити себе від негативних впливів. Перебування в умовах насильства - незалежно від того, чи є дитина прямою жертвою, чи свідком - спричиняє суттєві довготривалі наслідки для її психічного, емоційного та фізичного розвитку. Саме тому держава зобов'язана гарантувати ефективне виявлення, попередження та припинення будь-яких проявів насильства, забезпечуючи першочерговість найкращих інтересів дитини.

Міжнародні стандарти, закріплені у Конвенції ООН про права дитини та Стамбульській конвенції, створюють чіткий правовий орієнтир, який вимагає від держави побудови комплексної системи захисту. Вони визначають, що насильство щодо дітей має розглядатися не лише як кримінальне чи адміністративне правопорушення, а як порушення фундаментальних прав людини, що потребує багаторівневого реагування. Важливу роль у формуванні практики відіграє Європейський суд з прав людини, рішення якого підкреслюють необхідність оперативного та повного реагування держави на будь-які сигнали про небезпеку для дитини.

Національне законодавство України зробило значний крок уперед у напрямку гармонізації з міжнародними нормами. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» став основою для створення системи захисту, яка передбачає термінові та обмежувальні приписи, надання соціальних послуг, взаємодію між органами влади, органами опіки, правоохоронцями, судами та освітніми установами. Окрема увага приділяється тому, що дитина, яка стала свідком насильства, автоматично визнається постраждалою особою та отримує право на захист.

Разом з тим, аналіз судової практики свідчить про низку проблем, які досі перешкоджають ефективному захисту дітей. Серед них - недосконалість доказової бази у справах про психологічне насильство, тривалі судові процеси у сімейних спорах, інколи формальний підхід органів влади до оцінки ризиків, нестача кваліфікованих психологів та соціальних працівників. У багатьох випадках суди

мають обмежені можливості швидко й чітко реагувати на ситуації, де існує реальна загроза життю та здоров'ю дитини.

Водночас в останні роки простежується позитивна тенденція: суди дедалі частіше керуються принципом найкращих інтересів дитини, враховують психологічні фактори, приділяють більше уваги емоційному стану дітей, які перебували у середовищі насильства. Це свідчить про поступовий розвиток правозастосовної практики в напрямі, що відповідає європейським стандартам. Удосконалення системи захисту дітей потребує подальшої синхронізації роботи всіх органів та структур, посилення міжвідомчої співпраці, підвищення кваліфікації спеціалістів, а також розширення інструментів підтримки постраждалих. Превентивні заходи, інформаційні кампанії, освітні програми для батьків, вчителів та дітей мають стати невід'ємною частиною державної політики. Важливим аспектом залишається і забезпечення доступності допомоги у громадах, особливо у сільських районах.

Отже, захист прав дитини у випадках домашнього та гендерно зумовленого насильства є багатовимірним завданням, що включає правові, соціальні, психологічні та освітні аспекти. Ефективність цієї системи залежить від чіткості роботи державних інституцій, якості правозастосування, обізнаності суспільства та здатності кожного з нас реагувати на випадки насильства. Створення безпечного середовища для дітей - це не лише юридичний обов'язок держави, а й головний чинник формування здорового та стійкого суспільства.

Список використаних джерел

1. Конвенція ООН про права дитини, 1989. - https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству (Стамбульська конвенція). - https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text
3. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
4. Сімейний кодекс України. - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
5. Практика Європейського суду з прав людини щодо захисту дитини від насильства. - <https://dspace.onua.edu.ua/items/afda3f70-07f5-4146-b513-7340417d3da5>
6. Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України. Офіційні матеріали щодо домашнього насильства. - <https://www.msp.gov.ua/about/klyuchovi-napryamy/zapobihannya-ta-protydiya-nasylstvu>
7. ЮНІСЕФ Україна. «Подолання насильства щодо дитини: координація дій», 2020 - https://www.unicef.org/ukraine/media/4181/file/viol_coord.pdf
8. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
9. МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ лист №1/11-5480 від 18.05.2018 «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству»- <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text>

10. Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 800 - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2018-%D0%BF#Text>

Маліцька Юлія Іванівна, здобувачка ступеня вищої освіти бакалавра за спеціальністю 081 Право інституту заочного та дистанційного навчання НАВС

Науковий керівник: Петрина В.Н., професор кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології НАВС, кандидат юридичних наук

ТРАНСФОРМАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ НОРМ ПРО МЕДІАЦІЮ В ЦИВІЛЬНО ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

В кожній демократичній країні, що керуються принципом верховенства права, існує громадянське суспільство, тобто «суспільство, в основі якого лежить розгалужена мережа незалежних від держави інституцій, об'єднань та організацій, створених самими громадянами для виявлення й здійснення різних громадських ініціатив, задоволення своїх суспільних потреб та обстоювання колективних інтересів» [1]. В громадянському суспільстві, зокрема, з метою обстоювання фізичними і юридичними особами своїх прав і інтересів створюються відповідні інститути, які відомі як «альтернативні способи вирішення спорів». «Альтернативне вирішення спорів (ADR — англ. Alternative dispute resolution) є узагальнюючим терміном, який застосовується до великої кількості процедур вирішення спорів/конфліктів в позасудовому порядку» [2].

«Альтернативне вирішення спорів визначено як група процесів, за допомогою яких вирішуються спори та конфлікти без звернення до формальної системи судочинства» [2].

«Медіація, так само як і арбітраж, є альтернативним по відношенню до судочинства способом вирішення спорів» [3].

Закон України «Про медіацію» було прийнято 16 листопада 2021 року і даний закон передбачив можливість здійснення в Україні такого поширеного в демократичних країнах способу альтернативного вирішення спорів, як медіація. Згідно з даним законом «медіація - позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів» [4].

Проте, треба зауважити, що ще до прийняття Закону України «Про медіацію» в новій редакції Цивільного процесуального кодексу України від 3 жовтня 2017 року фактично в Україні було запроваджено інститут медіації у вигляді врегулювання спору за участю судді (глава 4 розділу III ЦПКУ) з тією лише різницею, що в ролі медіатора виступав не «спеціально підготовлена нейтральна,